

T. Tóth Tünde

Az Illés-féle orosz-magyar barátság

(Vörös Boldizsár: Történelemhamisítás és politikai propaganda, *Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságküzdelmek orosz támogatásáról*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014)

Diószegi András 1966-os Illés monográfiáján túl, Illés Bélával foglalkozó munka nemigen született. A közelmúltban Földes Anna *Irodalmi Újsággal* kapcsolatos visszaemlékezéseit tartalmazó könyve (Földes Anna: *Az Irodalmi Újság könyve*. Széphalom Könyvműhely, 2001) érintette a személyét, ez azonban Illés (elsősorban főszerkesztői) szerepkörét nem az irodalomtörténet-írás szempontjából értékelte, inkább nosztalgiával vegyes rehabilitáció szándékával mutatta be a szerzőt. Időszerű volna azonban részleteiben tárgyalni (bármilyen nehéz is értékhangsúlyok nélkül kezelni) Illés Béla életművét, hiszen azon túl, hogy tevékeny és meghatározó alakítója volt a kommunista diktatúra irodalmiságának, pályaképe a XX. századi irodalmi-szellemi mozgások sajátos, mégis figyelemreméltó lenyomata. Első írásait a *Nyugat* közölte, majd a proletárdiktatúra bukása utáni emigrációjában különböző munkás és szocialista lapok munkájába kapcsolódott be (*Munkás Újság, Sarló és Kalapács*), elnöke lett a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetségének, és nem utolsó sorban az elsők közt alkotott szocialista realista stílusban. Miután Csehszlovákiából és Ausztriából is kiutasították, a Szovjetunióban a Szovjet Írók Szövetségében dolgozott, harminc év után szovjet őrnagyként tért vissza Magyarországra, de később (1957-1959) az *Élet és Irodalom* szerkesztőbizottsági tagjaként is tevékenykedett.

Vörös Boldizsár sem a főként a *Kárpáti Rapszódia* írójaként és irodalmi lapszerkesztőjeként ismert Illés személyét és szorosabb értelemben vett irodalmi munkásságát állítja középpontba, hanem egy, a kommunista diktatúra önlegitimációs törekvései közt is különös, ma már talán elképzelhetetlennek ható, általános érvényű jelenségére fókuszál. Azaz arra a folyamatra, amelynek során Illés egyes fiktív személyeket, vagy valós személyek fiktív cselekedeteit irodalmi műveken túl is valós történeti tényként igyekezett hitelesíteni. Illés – vélhetőleg a korszak irracionális politikai gyakorlatával azonosulva – nemcsak a műértelmezés ideológiai szempontú felhasználhatóságát aknázza ki, hanem egyenesen átírta a propaganda szempontból hasznosítható történelmi eseményeket, az új hagyománnyá szilárdítás szándékával. Vörös azt tekinti át, hogy ez a tudatosan működtetett folyamat miként emelhetett a kulturális emlékezetbe sosem létezett alakokat. A szerző ezért körültekintő és mélyreható kutatást folytatott a történelmi kitalációk lehetséges előzményeit, indokait és következményeit is figyelembe véve.

Vörös egyértelműen kultúrideológiai okokat jelöl meg Illés motivációjaként, hiszen egyéni nyereségvágy, vagy hírnévszerzés lehetősége az ő esetében kizárható – ami önmagában is izgalmas kérdésfeltevésekhez vezet, tekintve, hogy Illést a kortársak a párt hivatalos irodalompolitikájának feltétel nélküli kiszolgálójaként tartották számon. Bár meglepőnek tűnhet, hogy Illés szovjethűségét több évtizedes Szovjetunió-béli tartózkodása sem törte meg. A Szovjetunióhoz való hűség egyik nyilvánvaló gesztusa az a történelemátíró kísérlet, amelyet Vörös Boldizsár tárgyal. A mítosszá avanzsálódott történelemhamisítási gyakorlatoknak a keletkezés- és hatástörténete azonban a világháború utáni időszak kulturális helyzetét, az ideológiai motiváltságú propaganda működési mechanizmusait is szemlélteti.

Két hamis esettel foglalkozik a szerző. Rövidebben a Rákóczi-szabadságharc orosz támogatásának kitalációját mutatja be, a *Rákóczi és az oroszok* című fejezetben: itt arról esik szó, Illés miként építette fel azt a történetet, amely szerint Péter cár katonákkal, ágyúkkal és

pénzzel támogatta a magyar csapatokat. Részletesebben pedig az 1849-es magyar szabadságharcot támogató, és ezért kivégzett Alekszej Guszev százados és társainak történetét fejt ki. Vörös hangsúlyozza, hogy nem az irodalmi műből véletlenszerűen történeti tényvé válkozó fikcióról van szó, hanem irodalmi fórumokon túli hamis adatok közreadásáról, amely ebben a formában megkérdőjelezhetetlenné teszi a direkt történelemhamisítás tényét. Az egyik legizgalmasabb szövegrészben a szerző épp ennek a mibenlétére kérdez rá, Eric Hobsbawm munkáin keresztül.

Figyelemreméltó az Illés által kitalált esetek hasonlóságainak és különbségeinek összegzése is. Illés a Rákóczi-féle kitalációjában történettudományi szempontból igazolhatóan létezett személyeket (ilyen II. Rákóczi Ferenc, I. Péter, Esze Tamás) használt fel, a Guszev-ügyben ellenben alacsony pozíciójú alakokat sorakoztatott föl, akikről – e koncepció szerint – a történeti szituációból következően nem keletkezhetek feljegyzések, vagyis Illés a feltáráseleplezés aktusával is érvelhetett. Előbbi esetében tehát a kitalációk legitimálását elősegítette a valós történelmi személyek és események közé való beillesztés, ugyanakkor Illés szintén kreált dokumentumokkal, naplófeljegyzésekkel, periratokkal, levelekkel (ezekről esik szó *A kitalációk lehetséges előzményei: valóban élt és fiktív szereplők* című fejezetben), valamint több hasonló fikciót tartalmazó történettudományos szöveg közreadásával (például az *Új Szó* hasábjain) is törekedett az állításai alátámasztására.

Vörös arra is rámutat, hogy a kuruc-fikció épp azért nem tudott szervesen beépülni a köztudatba, mivel Illés állításai sok esetben ellentmondtak a már ismert forrásoknak. A Guszev-esetet azonban csak jóval alaposabb kutatások tudták cáfolni. Többek közt Szeberényi Lehel, Illés Endre, Hegedűs Géza, Végh Antal, Zolnay Vilmos, Vadász Sándor adtak hangot nyíltan vagy közvetetten a téma hitelességével szembeni ellenérzéseiknek, de fontos, hogy mindez csak 1956, vagyis a szerző presztízvesztése után történt, amikor a személyével együtt az általa végzett „kutatás” is támadhatóvá vált.

Vörös természetesen nem egyedül Illés felelősségére kérdez rá, hiszen az általa elindított folyamat nem tetőzhetett volna a közreműködő munkatársak egységes fellépése – határozott és érintőleges állásfoglalások, a cáfolat hiánya – nélkül, emellett a „célország” hozzájárulásai (E. Jepticin, Leonov írásai) is fontos legitimációs aktust jelentettek. Ezeket Vörös alaposan elemzi *A Guszev-ügy* cím alatt, amelynek alfejezeteit az újságcikkek, a hivatalos levelek, Illés megnyilatkozásainak változásai, a magyar történettudományi munkák és tananyagok, megemlékezések, magyar és külföldi szépirodalmi alkotások, és a Szovjetunió utódállamaiban még ma is fellelhető irodalmi-történeti nyomok köré csoportosította. E történetek pedig nemcsak magyar és szovjet történettudományi és irodalmi művekben, hanem többek között belorusz, román, sőt német munkákban is megjelentek. Sokak mellett, Illyés Gyula is beemelte Guszev százados mártírhalálát szépirodalmi alkotásokba: az 1948-as szabadságharcot feldolgozó drámáiba. Vörös Boldizsár sokrétű és összetett képet alkot a történettudományos feltáró munka, a szépirodalmi fikció és a politikai berendezkedés határterületein keletkező konfliktusokról.

Talán a legizgalmasabb aspektus az, hogy a Guszev-ügy még akkor is eleven hagyomány maradt, amikor már nyilvánvalóvá vált a hamisítás. Illés hathatós munkájának köszönhetően a kitalált személy körül megindult a kultuszképződés, azaz a politikai rendszer abszurditásának betetőzéseként a kultusz még a rendszerváltásig tovább élt, például utcanevek, emlékhelyek formájában, hiszen funkcióját, vagyis a magyar-orosz barátság illúziójának erősítését ilyen módon is betöltötte. Bár a témakör feltárási munkái már vannak előzményei (Kiss József és Murányi Gábor munkái) de Vörös széleskörű kutatásokra alapozott kötete a kommunista kultúrídeológia egy önmagán túlmutató jelenségét részletekbe menően és máig ható következményeivel adja közre.